

Zofija BABICKIENĖ

*Vilniaus universitetas***SKOLINIŲ IŠLIKIMAS TRADICINĖJE ŠIAURĖS ŽEMAIČIŲ KRETINGIŠKIŲ TARMĖJE**

Lietuvių kalbotyroje nemažai dėmesio skiriama skolinių problemoms (Girčienė 2003; Miliūnaitė 2004; Vaicekauskienė 2004 ir kt.), paskelbta straipsnių, kuriuose nagrinėjama konkreta ir šiam tyrimui svarbaus skolinio kilmė (Urbutis 2000). Pastaruoju metu vis didėja dėmesys tarmių leksikai: iširtos atskiros teminės grupės, pvz.: augalų pavadinimai (Genelytė 2003), drabužių pavadinimai (Sabaliauskaitė 1995).

Tačiau iki šiol nėra plačiau nagrinėtas skolinių funkcionavimas tradicinėje šiaurės žemaičių kretingiškių tarmėje¹. Šiaurės žemaičiai kretingiškiei išsiskiria iš kitų žemaičių dounininkų patarmių tuo, kad turi rašytinių šaltinių, todėl galima atlikti diachroninio pobūdžio tyrimą. Tyrimui pasinaudota šiaurės žemaičių kretingiškių tarmės tekstais ir rašytiniais paminklais: M. Valančiaus rankraščiais bei pačiais seniausiais kūrinių leidimais (1873 metų „Palangos Juzės“ leidimu²), A. Girdenio ir P. Skirmančio parengtu 1759 m. „Ziwatu“ (1998), A. Girdenio ir D. Girdenienės parengtu 1759 m. „Ziwato“ indeksu (1997), A. Girdenio rūpesčiu sumaketuotu rankraštiniu tekstu „Purpura iszganima mukos Jezusa“³ (toliau – „Purpura“), J. Lapės pasakomis, užrašytomis Endriejavo apylinkėje, „Dekretu piršliui nubauti“ iš Salantų (1836 m.), paskelbtu „Tautosakos Darbų“ I tome. Straipsnyje keliamos šios problemos: 1) skolinių išlikimas ir neišlikimas tradicinėje šiaurės žemaičių kretingiškių tarmėje; 2) išlikusių skolinių santykis su savais žodžiais; 3) lingvistinės ir sociokultūrinės šio proceso priežastys; 4) tarmės skoliniai semantiniu aspektu – seniau įvykę ir dabar galimi semantiniai pokyčiai. Straipsnyje analizuojama 840 skolinių; religinė leksika, kuri neatspindi žemaičių senojo etnokultūros paveldo bruožų, į šį tyrimą neįtraukta.

Manoma, kad tarmės „iš tradicijos egzistuoja tik senųjų kaimo gyventojų tarpe, nepaisant kur jie gyventų“ (Vitkauskas 1979, 111). Natūralu, kad dėl ekonominių, kultūrinių priežasčių kiekvienos kartos leksikai būdingi tam tikri pokyčiai, todėl

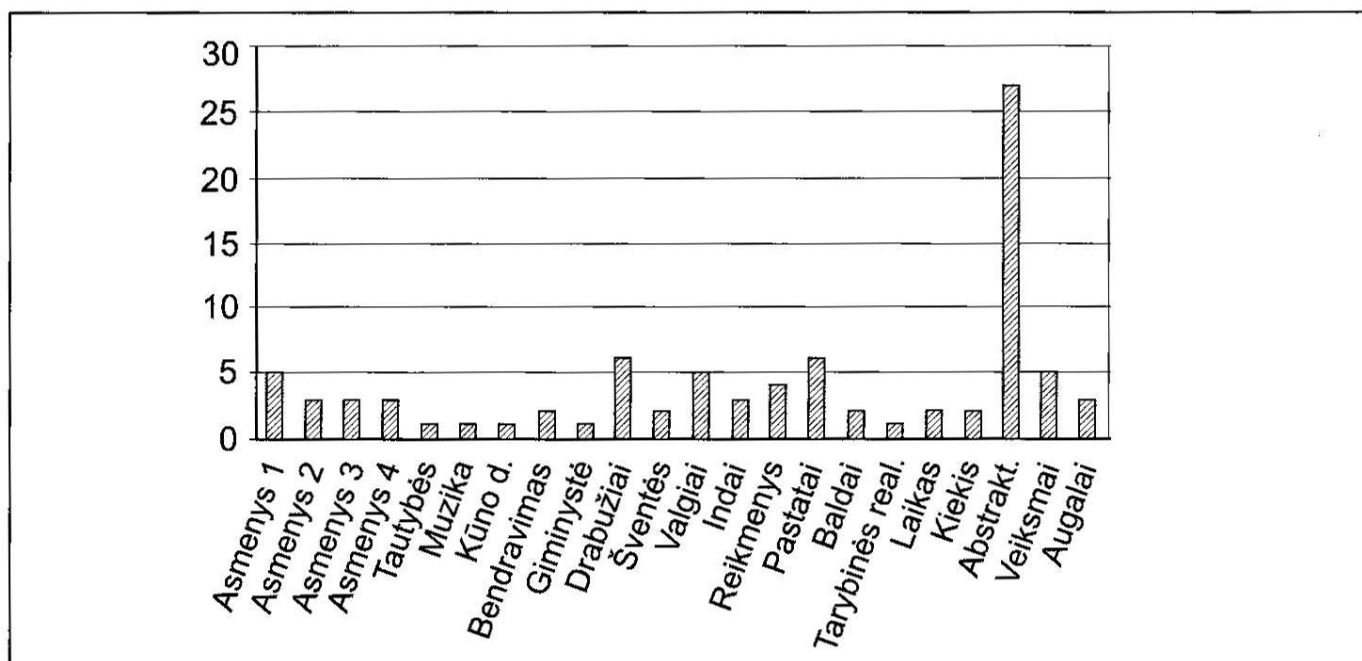
¹ Kai kurie skolinių fonetinio bei morfologinio lietuvinimo klausimai yra keliami A. Girdenio šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstų „Taip šneka tirkšliškiai“ (1996) moksliniuose komentaruose.

² Egzempliorius yra saugomas VU bibliotekos Retų spaudinių skyriuje (šifras – L_R 272).

³ Apie rankraštinio teksto „Purpura“ kelią į spaudą bei mokslines problemas žr. Girdenis 2005.

atsižvelgiant į juos tradicinė tarmė skirstoma į šiuos sluoksnius (periodus): T1 (tarmės vartotojai, gimę maždaug iki 1914 m.); T2 (tarmės atstovai, gimę 1914–1925 m.). T2 informantų amžius – 80 ir daugiau metų. Vienas svarbiausių abiejų periodų bruožas yra senojo leksikos paveldo išlaikymas. Lingvistinėje literatūroje paplitusi hipotezė, kad tarminė leksika geriau išlaikoma tuose dialektuose, kurie yra daugiausia nutolę nuo bendrinės kalbos (bk). Kaip tokioje nutolusioje nuo bk kalbinės sistemos tarmėje išlaikyti senieji skoliniai, mėginama atsakyti šiame straipsnyje.

Tiriamoji medžiaga suskirstyta į temines grupes, kurių produktyvumas nevienodas (žr. 1 pav.). Taip siekiama iširti, kurie skoliniai geriau išlikę tradicinėje šiaurės žemaičių kretingiškių tarmėje ir koks yra išlikusių svetimų žodžių santykis su savais atitikmenimis, taip pat lingvistinės ir sociokultūrinės šio proceso priežastys.

1 pav. Skolinių produktyvumas

Pirmame paveiksle pagal produktyvumą ir semantinį artumą yra pateiktos 22 daiktavardžių teminės grupės. Skoliniai, įvardijantys asmenų pavadinimus, buvo suskirstyti į keturis teminius pogrupius, kurie visi kartu sudaro 13,9 % visų tiriamų pavyzdžių. „Asmenys 1“ apima „Asmenų pavadinimus pagal profesiją, tam tikrą užsiėmimą“, sudarančius 5,35 %. Iš jų tradicinėje tarmėje yra išlikusių vienas trečdalis, pvz.: *křãũčõs* ~ kriaučius // *šãũčõs* ~ ‘batsiuovys’ (Rėndoriau esmi *krauczius* patark maņ⁴ PJ8), *põrmûons* ~ purmonas ‘vežikas’, *šlũžmėlnĩnks* ~ šlūžmelninkas, -ė ‘samdininkas, -ė’; *šlũžmėnĩnks* ~ šlūžmininkas, -ė ‘samdininkas, -ė, tarnas’; *šmõkõľnĩnks* ~ šmukulninkas, -ė ‘spekuliantas, -ė’; *šmõgėlnĩnks* ~ šmugelninkas ‘spekuliantas, -ė’, kontrabandininkas, -ė; *mėlnĩnks* ~ melninkas, -ė ‘malūnininkas, -ė’; *mãľũõrõs* ~ malio-

⁴ Rašyba teikiama tokia, kokia yra originalų šaltiniuose.

rius ‘dažytojas’; *skrèpkûořos* ~ skripkorius ‘smuikininkas’; *aptièkuořòs* ~ aptiekorius ‘vaistininkas’; *rènduořòs* ~ rendorius ‘nuomotojas’; *giz'è.lis* ~ gizelis ‘meistro mokinyš, padèjèjas’; *krûomenîns* // *kruomèlnîns* ~ kromininkas // kromelninkas ‘pirklys, pardavèjas’ (*ži'ds krûomenîns*) End, Kl, Krt. Tokie skoliniai, kaip *prarakas* ‘pranašas’, *šèporius* ‘prievaizdas, tarnas prižiūrètojas’, *agradninkas* ‘daržininkas’, *kucharka* ‘virèja’, *vynogradas* ‘vynuogių augintojas’ ŽChr 95₂₆, *protektorka* ‘globèja, užtarèja’ P 33r₁₆ ir kt., kurių randame Žyvate, Purpuros rankraštyje bei M. Valančiaus Pamoksluose, tradicinèje tarmèje nebevartojami. Dar iš neišlikusių asmenų pavadinimų pagal profesiją abiejų periodų tradicinèje tarmèje minètini šie: *skripkòrius*, vartojamas *mòžekònts* ~ muzikantas, neišlikę: *sūdžià* ‘teisèjas’, *služánka* ‘tarnaitè’.

„Asmenys 2“ sudaro teminę grupę „Asmenys ar kt. gyvos būtybės, išgyvenančios tam tikrą fizinę bei psichologinę būseną“. Šie pavyzdžiai sudaro tik 2, 61 % visų tirtų skolinių, pvz.: *mučèlnîns* ~ mučelninkas -è ‘kankinys, -è’ (lijpe *muczelnikię* nuneszti wiei kalini Pam18), *nevalnykas* ŽChr 320₁₃ *nàvalnîns* ~ *navalninkas* ‘vergas, belaisvis’ End, Kl (pastojome wajkajs giwenimo amžino, nes pirmu buwom *newalnikajs* Pam), *prùocaunîns* ~ prociauninkas ‘darbininkas’ (*Žiuriedami* (kretingiškių – *veizièdami's*) ant giwulus *prociawnikus pamislikim* Pam), *svietkas* ‘liudytojas’. Iš tirtų šios grupės skolinių tradicinèje tarmèje yra išlikusių maždaug pusè, pvz.: *raškažninkas* ‘kas prabangiai gyvena’, *sirata* ‘našlaitis’ ir kt.

„Asmenys 3“ iliustruoja teminę grupę „Žmonės, užimantys tam tikrą vadovaujama postą“, pvz.: *ciesorius, -ienè, gubernatorius, jenerolas* ‘generolas’, *karalienè, walbonas* ‘valdovas’, *hetmonas* ‘etmonas’, *rotmistras, urandas* ‘urèdas’ ir kt. Ši grupė apima tik 2,61 % visų tirtų skolinių, dauguma šios grupės žodžių kretingiškių tarmèje yra išlikę iki šių dienų. „Asmenys 4“ apima „Asmenų pavadinimus pagal teigiamas ir neigiamas savybes, įpročius“: tokių pavyzdžių rasta 3,33 %. Iš išlikusių šios grupės skolinių minètini šie: *pèjuòks* ~ pijokas; *grièšnîns* ~ griešninkas Kl; *zlastinykas* ‘piktadarys’ ŽChr 133₁₉, *zladiejus* ‘piktadarys’ ŽChr 183₂₅, *kòligâns* ~ kuliganas, *žū'leks* ~ žūlikas (žiūlikas Rt) *ràbaunîns* ~ rabauninkas ‘vagis, plėšikas’, *razbáinîns* ~ razbaininkas ‘plėšikas, žmogžudys’. Dar minètini: *čerauninkas, -è* ‘burtininkas, -è’, *kaliera* ‘bjaurybė, bestija’, *lakudra* ‘valkata, tinginys, latras’, *lokamčius* ‘gobšuolis, godišius’ ir kt. Ši skolinių grupė yra gana gerai išlaikyta tradicinèje tarmèje, tarp išnykusių žodžių minètinai *zdraicé* ‘išdavikas’, o rečiau pavartojami šie: *iščydytojas, buntaunykas* ‘maištininkas’, *tyrionka* ‘žiauri moteris, kankintoja, engèja’ ir kt. Atkreiptinas dėmesys, kad senųjų skolinių jaunesni tarmės vartotojai paprastai nebeperima, pvz., polonybė *zavizdrolas* ‘lengvabūdis, vėjavaikis’ yra pakeista kitu svetimžodžiu – *mišiūgana*.

Iš svetimybų, įvardijančių tautybių pavadinimus, minètinai: *cèguòns* ~ cigonas, *cèguònè* ~ cigonė; *maskuòļos* ~ maskolius // *maskûolka* ~ maskolka ‘rusas, -è’ (dainose –

maskuol̄kē·l̄e ~ maskolkelė), tradicinėje tarmėje yra labiau paplitę: *rū.skis* ~ ruskis, -ė, ir retokai – *rū.sos* ~ rusas, *rū.s^ē* ~ rusė. Taigi baltarusybė *maskolius* pakeista taip pat skoliniu – *rusas, ruskis*. Tai nedidelė teminė grupė, kuri iš visų tirtų pavyzdžių tesudaro tik 1,3 %.

Gausoką teminę grupę sudaro „Aprangos reikmenų, drabužių bei medžiagų pavadinimai“ (teminės grupės „Drabužiai“ skolinių produktyvumas – 6,42 %), pvz.: *šl̄·bē* ~ šlebė ‘suknelė’ Kl, *kl̄idē* ~ kleidė ‘suknelė’ End, *sēlkā·* ~ silkai ‘šilkai’, *bar·vė.l^ē* ~ barvelė ‘kostiumas’ Rt 467, *kæpalīū·šōs* ~ kepaliūšas // *kēpalīšōks* ~ kepališukas ‘skrybėlaitė’, *koškē·l̄e* ~ kuskelė ‘skarelė’, *kòškà* ~ kuska ‘didelė stora skepeta apsigaubti, skara’ , *žē·kēs* ~ žekės ‘kojinės’ Kl, *pončē·kas* ~ pančekos End, Kl: *màterejuōls* ~ materijolas ‘medžiaga’, *bō·rnūosos* ~ burnosas ‘storas, šiltas moterų apsiaustas’ Kl, End, *pā·lits* ~ palitas ‘paltas’ Kl, End; germanybė *rūikinis, rūikis* ‘pakulinis, trumpokas, su klostėmis sijonas ar šiaip koks nors prastas drabužis’ ir kt. Dalis šios grupės skolinių tradicinėje tarmėje yra išnykusių, savaime suprantama, dėl besikeičiančių mados polinkių, nerasta nė jų pakaitų. Istorinių etnografijų pavadinimais galima laikyti šiuos: *burnosas, kuzijokas* ‘švarkas, trumpas apsiaustas’, *ruikinis, ruikis, jupa* ‘ilgas su rankovėmis per galvą velkamas viršutinis moteriškas, senovėje ir vyriškas drabužis’, *strupkē* ‘striukė’, kuri M.Valančiaus laikais buvo paplitusi, pvz., kajpgis rejk... *strupkiu* mergielems, sunuj Prancej *jupeles* PJ9. Įdomus dalykas, kad drabužių pavadinimai skiriasi net visai greta viena kitos esančiose šnektose. Pavyzdžiui, Kartenos, Plungės plotuose *suknelė* vadinama *šl̄·bē* ~ šlebė, o Endriejavo krašte – *kl̄idē* ~ kleidė. Bk žodis *kojinės*, T1 vartotojų liudijimu, Endriejavo plotuose yra *pončē·kas* ~ pančekos, o T2 informantų plungiškių tekstuose randame dvi leksemas: *žē·kēs* ~ žekės ir *pončē·kas* ~ pančekos. Dar atkreiptinas dėmesys, kad rašytiniuose šaltiniuose greta skolinio vartojamas ir savas atitikmuo, pvz., *baronai* : *kailiniai* (Domicela ejdama pri sluba apsiwilka su gražejs žilajs *baronajs arba kajlinejs* PJ 67). Tradicinėje tarmėje yra semantinė pora *rūbai ir drabužiai*, kurios pirmasis narys vartojamas folkloro tekstuose. Kaip rašo M. Valančius, *Atrada bobute du didiu ragu, Pa-dirba du gražiu trubu. Pardave bobuti tikt wiena truba, Nupirka bobuti sau graži ruba* PJ 10, – skolinys tikriausiai pavartotas dėl rimo *ruba* : *truba*.

Kaip rodo tyrimas, gana gerai tradicinėje tarmėje išlaikyta valgių pavadinimų teminė grupė, į kurią įeina ir gėrimai bei kiti įvairūs maistą įvardijantys žodžiai, – ją sudaro 5,1 % visų tirtų skolinių. Iš išnykusių ir nebevartojamų tradicinėje tarmėje skolinių minėtini šie: *jeržinka* ‘ppr. ant pelynų užpiltas gėrimas’, *pažyvenė* ‘maistas’.

Teminė grupė „Indų pavadinimai“ sudaro 2,5 % visų tirtų pavyzdžių. Minėtini šie skoliniai: *torielka* ~ turėlka, *torielkē·l̄e* ~ turėlkelė // -alė, *kūodi s* ~ kodis ‘medinis indas valgiui į laukus nešti, lauknešė’, *kuodā·lis* ~ kodalis (brus. *kodj*), *skleininčē*

(*Dawe undenies sklejnicyę Ir nuwede i bażnicę* PJ 84), *botēlka* ~ *butelka* (le. *butelka*) (*isztraukie isz unte butelką wina su stiklalu* PJ 61), *viedros* ~ *viedras* (*siunt wajkiuką i upi parneszti undens wiedrą* PJ 60), *čierka*^a ~ *čerka* (le. *czarka*, brus. *чарка*): *Niegi gier-siu szalto trunkieli smałos czerkely* (PJ 65); *pòzbotēlkę* ~ *pusbutelkę*, *pòzguôrčę* ~ *pusgorčę* (End). Kiti pavyzdžiai (T1, T2): *vedēlcē* ~ *videlčiai* // *vedēlcē* ~ *videlciai* ‘valgių įrankiai’, *rēndielos* ~ *rendėlius* ‘puodas su kotu, prikaistuvis’; *bliekà* ~ *blėka* ‘skarda’, *bliekē·lę* ~ *blėkelė* (brus. *бляха* le. *blacha*) (Kl); *būnzę* ~ *bundzė* ‘didelis, storas butelis’ (germ.) Tradicinėje tarmėje šios grupės skoliniai yra išlaikyti gana gerai, iš dabar nebevartojamų būtų *tavalnė* ‘brangus indas’ (pvz., *regieje Hostijoj Kudykieli P. Jezusa, kors anas mēldontios žodius i tawalny brongiy rinka* P18v₁₈₋₁₉), *retesni* – *bundzė, kodis*.

Namų apyvokos daiktų teminė grupė 1 pav. iliustruojama diagramos stulpeliu „Reikmenys“ (4,16 % visų tirtų skolinių). Pavyzdžiai būtų tokie: *drūotēs* ~ *drotis* ‘vėla’, *štāngà* ~ *štanga*, *bezūns* ~ *bizūnas*: *szmiauksz su bizunu par nugara* PJ4; *skri.nē·lę* ~ *skrynelė* // *skri.nā·lę* ~ *skrynalė* // *skrynalelė* (le. *skrzynia* < lo. *scrīnium*): *braksz atidariau sawa skrinele iszjemiau skripiczes ir džen* PJ54; *skrabinė* (l. *kroba, kraba, skra-ba*), *skrabinelė*; *zėlkorius* ŽChr 145₂₁, Kl; *kòčiēls* ~ *kočėlas* (brus. *kačalo*); *klò.cis* ~ *klucis* ‘kaladė’ (vok. *Klotz*); *kálvaràts* ~ *kalvaratas* ‘verpimo ratelis’, *ziēgūořos* ~ *dziegorius*; *lėktārnà* ~ *liktarna* (brus. *лiхтарня*): *ysz gatwos lyktarna* [apie piršlio korimą] TDr(Slnt); *prūosos* ~ *prosas* (le. *prasa*, brus. *npac*); *abrū·sos* ~ *abrūsas*: *bobas surisza su abrusu jo (piršlio) piłwą* PJ 63. Iš visiškai išnykusių šios grupės skolinių būtų šie: *disciplyna* ‘plakimo arba plakimosi įrankis’, *mastai*: *su gielies mastajs suduokiet anaj par nugara* Pam 16; *dibkos*: *pajutes šventąją Anastazią esant kataliki, idieje aną į dibkas*⁵, *paswadina kaliniej* Pam 22 ir kt. Šiaip ši skolinių grupė gana gerai išlaikyta, tik greta kai kurių svetimybių tarmėje vartojami ir savi aiškios motyvacijos atitikmenys: *dziegorius* : laikrodis, *zėlkorius* : veidrodis, *abrūsas* : rankšluostis, tačiau yra nemažai realijų, įvardijamų skoliniais. Endriejaviškių savi žodžiai turi *ai, ei* monofonvizaciją, o skoliniai iš bk jos neturi, plg.: *lā·ks* ir *lāikrūodis*, dar – *šėimà* ir *še.mína*.

Lingvistiniu ir etnokultūriniu aspektu įdomūs yra skoliniai, priklausantys patalpų pastatų, (jų dalių) bei juose esančių statinių teminei grupei. Diagramoje šie skoliniai yra apibendrinti stulpeliu „Pastatai“, kurio pavyzdžiai pagal produktyvumą sudaro 6,19 %, pvz.: *pakājòs* ~ *pakajus* ‘gerai įrengtas kambarys’, *pakajòkâ* ~ *pakajukai* *bòdī·nks* ~ *budinkas* ‘trobesys’, *palûocos* ~ *palocius* ‘rūmai’ Rt464; *ālkîēřos* ~ *alkierius* ‘kaimo gyvenamosios trobos kambarys, ppr. skirtas vienam šeimos nariui arba svečiui’ (l. *alkierz*): *Petronelė iszeje isz alkieriaus, [svetys] pasisakie atjojes i zalietas* PJ 94; *galerijos* ‘siaura ilga patalpa’ Rt 466; *špižā·rnė* Kl, End ‘patalpa, kur seneliai

⁵ Plg. le. *dybki* ‘kojokai, pančiai’. Šis skolinys kaip kėlnių pavadinimas vartojamas vakarų aukštaičių tarmės plote (Sabaliauskaitė 1996, 169).

gyvena'; *bakavúoj*ⁱ [*truoba*] 'geroji troba' End; *pudamentas* (le. *fundament*, vok. *Fundament*), *pamurka* Kl; *stadala* 'užvažiuojami namai su pastoge arkliams pastatyti' (le. *stodoła*, brus. *cmadoła* < vok. dial. *Stadoll*, *Stodoll*) : *as aną yłguwie Karczema pas aną yłguwie Stadała* TDr(Slnt). Įdomu, kad šios teminės grupės pavadinimai T2 vartotojų liudijimu yra gana gerai išlaikyti, apskritai dauguma realiųjų pavadinimų (išskyrus tokius, kaip *melninčė* : malūnas, *pudamentas* : pamatas ir dar vieną kitą, visai neturi savų sinonimiškų pakaitų.

Iš šnektose pastebėtų skirtumų atkreiptinas dėmesys į antrinės nominacijos daiktavardžio *māšina* (plg. le. *maszyna* 'virykla') vartojimą 'kuknės' reikšme (taip sakoma vakarų aukštaičių kauniškių Lukšių bei aplinkinėse šnektose): *sied pri mā.šin^as* End.

Laiką įvardijančių daiktavardžių teminė grupė, 1 pav. pavaizduota diagramos stulpeliu „Laikas“ (1,66 % visų tirtų pavyzdžių), apima ne tik įvairius abstrakčius laiko raiškos pavadinimus (pvz.: *čestas* // *česas*, *gadyne*, *viekas* ir kt.), bet ir savaitės dienų pavadinimus: *panedėlis*, *oterninkas* // *uternykas* (*panedielej Stanislowas buwo pri Sapele; Uterniki Domicela kajp mergajte apriedita* PJ 68; *Ausza uternika diena* PJ 84); *četvergas*: *Czetwergo wakaro, po weczarios* Pam 26; *sereda*: *Seredoj priesz welikas Iudoszius susiderejo su wiriausejs Kunigajs* Pam 26. Tradicinėje tarmėje, skirtingai negu šiaurės žemaičių telšiškių (plg. G i r d e n i s 1996, 92), yra išlikę visi skolintieji savaitės dienų pavadinimai, tačiau dėl bk įtakos pavartojami ir J. Jablonskio sukurti lietuviški atitikmenys. Atkreiptinas dėmesys į slavybės *nedėlė* vartojimą: tradicinėje tarmėje plačiai įsigalėję junginiai *nedėlės diena* 'sekmadienį', *nedėlės rytą* 'sekmadienio rytą', *vieną nedėlės vakarą* 'vieną savaitės vakarą', vartojami lygiai tokia pat reikšme, kaip ir M. Valančiaus laikais, pvz.: *Asz su sauleli kieles kožna rita nedieles* PJ 92; *Wiena nedielios wakara wisaj Stasiule szejminaj susiedus tariau* PJ 85; *pawijszieties bęn dwetą nedieliu* PJ 4. Tačiau tokio pasakymo, kaip *Paprastaj cze jem slubą nedielioj: todiel subatos wakara paklause* PJ 63–64, – dabar iš informantų jau nebeteko išgirsti.

Kaip ir telšiškių tarmėje, tradicinėse kretingiškių šnektose semantiškai skiriasi skolinio *adyna* ir savojo atitikmens *valanda* vartojimas. Slavybė *adyna* įvardija konkretų laiką, o *valanda* – neapibrėžtą laiko atkarpą (G i r d e n i s 1996, 159).

Rasta nemažai pavyzdžių, sudarančių teminę grupę „Abstraktūs dalykai, reiškiniai“; diagramoje jų produktyvumą iliustruoja stulpelis „Abstraktai“ (27 % visų tirtų pavyzdžių). Tai pati gausiausia teminė grupė, kurios dauguma senųjų pavadinimų yra išnykusių, pvz.: *bluźnierstwa* 'blevyzgojimais', *donis* 'duoklė', *paprova* 'pasitaisymas', *padotkas* 'mokestis', *skarga* 'skundas', *uparas* 'užsispyrimas, atkaklumas', *žertas* 'pokštas, išdaiga', *žiwatas* 'gyvenimas' ir kt. Įdomu, kad kai kurie skoliniai, pvz., *žertas*, išlikę folkloro tekstuose: *kàtê žértâ pèlê smêrtis* End. Tradicinės tarmės vartotojai negirdėję tokių žodžių, kaip: *dawada* (le. *dowód*) 'įrodymas, žinia' (*priimk tus dajktus kajpo dawada*

nekaltibes dukteris mana PJ 63); *marnastis* (le. *marność* ‘tuštybė, menkystė’ (*Tinaj atranda diel savęs patieką* (brus. *nauxa*) *Swieta marnastis tur wisas už nieką* PJ 78); *tajemniczios* ‘paslaptys’ (*nes jemi (Dievuje) ira wisos tajemniczios S. wieros Pam*). Iš leksinių gretybių T1 atstovai greta skolinio *razumas* turi ir sinonimą *protas*: *kas_ėš_tà.va grąžomė.lė ka_ba_ràžomė.lė* End ~ kas iš tavo gražumelio, ka ba rozumelio. Išlikę tradicinėje tarmėje būtų šie skoliniai: *karonė* ‘bausmė’, *klapatas* ‘rūpestis’, *syla* ‘jėga’, *strajus* ‘pasipuošimas, puošimasis’, *sumnenė* ‘sažinė’, *locka* ‘malonė’ Rt (*svėika mari.jė luockas pėlnúoji* Kl, End), *bėda*, *pākola* ‘gyrimasis’ (*pakolka* End), *pakuolkas maišelis* End; *kolytis* ‘girtis’, *smertis*, *čėstė* ‘garbė, pagarba’ ir *nečėstė* Rt 481; *procė*: *gėrã/điekou ož_prũoc* Rt 484; *trotas* ‘nuostolis’, *čyderstva* ‘tyčiojimasis, pajuokimas’, *šlužma* ‘atlygis už darbą’ Rt, *almužna* ‘išmalda’ End, *renda*, *raškažios*, *mandrystė*, *mandrumas*, *pakajus* ‘ramybė’ (*kũo nadôudi pakàjaus?* Rt), *zgada* ‘santarvė’, *znokas* ‘ženklas’ ir kt.

Teminės grupės, kurių produktyvumas nesiekia vieno procento, diagramoje nepa-teiktos. Iš tokių grupių būtų: „Tam tikra teritorija“, „Gyvūnai“, „Vandens telkiniai“, „Teisinės realijos, dokumentai“, „Valdžios instancijos“, „Pinigai“, „Mitologinės būtybės“, „Papuošalai“, „Metalai“, „Ginklai“, „Gamtos reiškiniai“. Iš neproduktyviųjų teminių grupių yra išlikę du trečdaliai skolintųjų gyvūnų, vandens telkinių, įvairių metalų, ginklų, teisinių realijų pavadinimų.

Manytina, kad tradicinėje tarmėje skoliniai taip gerai išlaikyti dėl kelių priežas-čių. Pirmiausia, kiekviena kalbinė bendruomenė mokosi iš savo kaimynų, perimda-ma įvairiausių kultūros realijų pavadinimus. Pasak L. Bloomfieldo, etnografai tokį procesą vadina kultūrine difuzija (cultural diffusion) (Bloomfield 1969, 460) Akivaizdu, kad tiriamoji tarmė yra patyrusi didelį lingvistinės difuzijos poveikį, ku-rį aiškiausiai atspindi leksika – judriausias kalbos klodas. Judriausias todėl, kad tarmės žodynas glaudžiai susijęs su besikeičiančiu gyvenimu, įvairiausiais jo reiški-niais, nuo kurių priklauso leksikos pokyčiai. Skoliniai, patekę į tarmės leksikos sis-temą, tampa jos savastimi ir vartotojų sunkiai keičiami naujais atitikmenimis. Ge-riausiai išlikę skoliniai, apibūdinantys žmogų įvairiais aspektais bei buitinių, etno-grafinių, kultūrinių realijų pavadinimai. Tyrimas rodo, kad daugiausia neišliko tie skoliniai, kurie tradicinės tarmės atstovams buvo mažiau žinomi arba visiškai negir-dėti, – tai knyginiai žodžiai, kurie kasdieninėje vartosenoje nebuvo tokie aktualūs. Vadinasi, skolinio aktualumas, uzualumas yra viena svarbiausių jo išlikimo priežas-čių. Kita priežastis būtų grynai lingvistinė – paprastai išlieka tie skoliniai, kurie ati-tinka tipišką šnektos leksikos morfofonetinę, morfonologinę struktūrą. Į tarmės lek-sikos sistemą ateinančios jai neįprastos morfonologinės kaitos (pvz.: *griekas* : *griešyti*, *mūka* : *mūčyti*, *čėsas* : *ščėstis*, *člankas*, *ščyras* ŽChr : *šlankas*, *čyras* Kl) šnektos varto-tojų yra supaprastinamos. Šnektos poreikiams pritaikyti skoliniai išlieka ilgiau, jei

jeina į ekspresinės leksikos klodą (Vitkauskas 1979). Skolinių ir savųjų žodžių konkurencijai svarbūs ir psicholingvistiniai veiksniai: tarmės vartotojai pirmenybę teikia įsitvirtinusiame vartosenoje trumpesniam žodžiui, o ne iš žodyno periferijos siūlomam sinonimui, pvz., *strajus* : *puošimasis*, *dabinimasis*.

Daugumai skolinių būdinga fonetinė bei morfologinė adaptacija, priklausanti nuo tradicinės tarmės sistemos, tačiau pasitaiko viena kita trumpų žaidimo frazių, kurioms nebūdingas šis reiškiny, pvz., *žaba*, *pies* (A ti žaba a ti pies⁶ PJ 87). Kaip rodo rasti pavyzdžiai, esama fonetinės substitucijos atveju, t. y. tendencijos svetimus priešbalsius keisti šnektose įprastais, vartojamais: *purmonas* (le. *furman*), *kuliganas*, *planielis*, *pastyvalis*; garsų protezės reiškinių: *varielka*, *varielkelė* End; *jiepkis* ‘kiemas mieste arkliams pastatyti’.

Iš morfologijos dalykų minėtini šie reiškiniai: skoliniams būdingi giminės skirtumai palyginti su bendrine kalba, kartais ir su skolinimosi šaltiniu, plg.: *rūtas*, *morakas kruopas*, *torta*, *smetonas* End. Šnektose dažnos priesagos *-orius* (*garborius* ‘skūrų dirbėjas’, *štukorius*), *-anas* (*kōligāns*, *šatrāns* > *šalatranas*), *-onas* (*grubijonas* ‘stačiokas, storžievis’, *parmazonas* ‘bedievis, laisvamanis’), *-inčė* (*melninčė*, *bėsininčė* ‘piktadarė’, *kipšininė* ‘velnienė, bjaurybė’, *tajemninčė*) ir kt.

Apibendrinant galima teigti, kad dauguma skolinių į tarmę yra patekę nulinės substitucijos principu: išlaikę svetimą raišką, tik ortografiškai ir morfologiškai yra adaptuoti pagal tarmės kalbinę sistemą (Vaicekaišienė 2004).

Atkreiptinas dėmesys, kad skoliniams būdingi tie patys semantiniai procesai, kaip ir saviems žodžiams. Kai kurie jų yra patyrę seniai vykusių semantinės struktūros pokyčių, pvz., distribuciškai analizuodami slavybę *stonas*, nustatome šias reikšmes: ‘sluoksnis pagal kilmę’ (*Pirmą [pačią] parwedžiau isz turtinga stona Inesze dalijs pusę miliona* PJ 79); ‘būklė šeimyninės padėties atžvilgiu’ (*Noręntes tən lajkiti Panu stona pildyti* PJ 81; *křimt mergė.leş į _tōn stūōna kap_ mōsė.leş į _smetūōna* Kl, End ~ krinta ‘krinta’ mergelės į tą stoną, kaip muselės į smetoną); ‘tam tikras amžiaus tarpsnis’: *Gieraj Die-wi padarej Kad jaunistę sutwierej Tas ira stons pujkiesnis Už žemcziuga brąngiesnis* PJ 70.

Skolinių, kuriems būdingi semantiniai pokyčiai, pavyzdys yra *zdraicė* (le. *zdrayca*) ‘išdavikas’: *Kada, prakeiktasis zdraice, nesusimylėjai ant sūnaus, susimylėti buvo ant motinos jo smūtnos* ŽChr 135. Tradicinėje tarmėje šis skolinys dabar vartojamas reikšme ‘kas yra išdykęs, padauža’. Semantiniai skolinių pokyčiai priklauso nuo tarmės vartotojų socialinių, demografinių bei kultūrinių aplinkybių, pvz., skolinys *pagonis* (le. *pogan*), Valančiaus laikais buvo platesnės semantinės apimties, be ‘pagonybės išpažinėjo’, plačiai vartotas ir reikšme ‘nenaudėlis, netikėlis’.

---

⁶ Šis pasakymas paimtas iš vaikų žaidimų formulių: Kurem iszpuł żabą tas ira zujkiu, kurem pies: tas szuniu.

Įdomu, kad tradicinėje tarmėje skiriasi skolinys ir savas žodis pagal įvardijamą dalyką: pvz., *žolės* yra tik laukų gėlės, o *kvietkos* // *kvietkai* – tik darželio gėlės. Atkreiptinas dėmesys į reguliarius semantinius pokyčius, plg., *maskolius* // *meskuolius*: reiškia ir tautybę, ir psn. reikšmę – ‘kareivį’: *išėję į meskuolius* End; toks pat semantinis procesas yra buvęs būdingas ir kuopiniam daiktavardžiui *rusas*.

Išvados

Tradicinėje šiaurės žemaičių kretingiškių tarmėje senieji skoliniai išlaikyti gana gerai. Ypač produktyvios yra šios teminės grupės: „Abstraktūs dalykai, reiškiniai“, „Asmenų pavadinimai“, „Aprangos ir apavo reikmenys“, „Pastatai, patalpos“. Tyrimas parodė, kad geriausiai yra išlikę tie skoliniai, kurie apibūdina žmogų įvairiais aspektais, arba buitinių, etnografinių bei kultūros realijų pavadinimai.

Tradicinėje tarmėje neišliko okazinių knyginių skolinių, kurie nebuvo vartojami namų aplinkoje bendraujant su artimais žmonėmis.

Kaip rodo įvairūs tirti tarmės pavyzdžiai, lengviau skolinama vadinamoji kultūrinė leksika. Jeigu skolinant atsiranda dubletų, skolinys paprastai vartojamas naujesnėms realijoms pavadinti, plg.: *rūsysis* ir *sklepas*; *žolės* ir *kvietkos* ir kt.

Lietuviškas atitikmuo greta skolinio paprastai vartojamas ir rašytiniuose šaltiniuose, plg.: *baronai* ir *kailiniai*, *rūbai* ir *drabužiai*. Kaip žinia, aukštaičių tarmėse abu tokių porų nariai gali būti vartojami šnekamojoje kalboje.

Vienų skolinių semantinė struktūra nepakito, o kitų – patyrė tam tikrų pokyčių.

Skoliniais paprastai įvardijamos naujos realijos, tačiau dėl labai didelės bendrinės kalbos įtakos bei kitų sociokultūrinių faktorių jų nebeperima jaunesnioji karta, todėl senieji tarmės skoliniai pamažu nyksta⁷.

PRESERVATION OF LOANWORDS IN THE NORTH-ŽEMAITIAN DIALECT

Summary

Among the older generation the most productive thematic groups of loanwords are abstract entities, personal names, clothing and footwear, buildings and premises. In old writings in most cases alongside the loanword a Lithuanian equivalent may be used. The use of loanwords and their semantic modifications might be due to sociolinguistic and psycholinguistic factors. As a result of psycho-cultural reasons the younger generation tends to use original dialectal loanwords to a much smaller extent.

⁷ Nuoširdžiai dėkoju doc. dr. Birutei Jasiūnaitei, pateikusiai vertingų patarimų.

LITERATŪRA

- Bloomfield L., 1969, Language, London.
- Genelytė A., 2003, Augalų liaudiškų pavadinimų darybinė motyvacija, – Leksikografijos ir leksikologijos problemos, Vilnius, 271–306.
- Girdenis A., D. Girdenienė, 1997, 1759 Metų „Ziwato“ indeksas, Vilnius.
- Girdenis A., 2005, Rankraštinės *Purpuros* chronologiniai santykiai su 1759 metų *Žyvatu*, – Archivum Lithuanicum, VII, 1–44.
- Girčienė J., 2003, Naujųjų skolinių atitikmenys: struktūra ir vartoseną (daktaro disertacija), Vilnius.
- Girdenis A., 1996, Taip šneka tirkšliškiai: Šiaurės žemaičių telšiškių tekstai su komentarais, Vilnius.
- Lietuvių kalbos atlasas, I. Leksika, Vilnius, 1977, 203–284.
- Miliūnaitė R., 2004, Skolinių vertės motyvacija, – Skoliniai ir bendrinė kalba, Vilnius, 30–54.
- Sabalaiuskaitė D., 1995, Vokiškos kilmės drabužių ir apavo pavadinimai lietuvių kalboje, – Lietuvių kalbotyros klausimai, XXXV, 100–120.
- Sabalaiuskaitė D., 1996, Lietuvių kalbos kelnų pavadinimai, – Lietuvių kalbotyros klausimai, XXXVI, 167–178.
- Urbutis V., 2001, Iš kokio žodžio kilęs slavizmas *zomatas*, – Blt XXXV(1) 83–90.
- Vaicekauskienė L., 2004, Teorinės svetimžodžių norminimo prielaidos, – Skoliniai ir bendrinė kalba, Vilnius, 9–28.
- Vitkauskas V., 1979, Socialinių faktorių įtaka tarminei leksikai, – Lietuvių kalbotyros klausimai, XIX, 111–117.

ŠALTINIAI

- P – Purpura iszganima mukos Jezusa (tikslesnį pavadinimą žr. Girdenis 2005).
- Pam – Pamokslai lietuvių kalba Su Vyskūpo Valančiaus aprobata (rankraštis).
- PJ – Wiskupas Żamajcziu: Motiejus Wolonczauski Paląngos Juze [Tilžė]: J. Reilenderio ir sūnaus spaustuvė, 1873. Antraštiniame psl. išleidimo duomenys: Wilnuje. Kasztu ir spaus-tuwi Juzupa Zawadzki, 1863.
- Rt – Juozo Lapės pasakos ir saktmės – Rietavo apylinkės, Kaunas: Lietuvos kraštotyryninkų draugija, 1992, 459–476.
- TDr (Slnt) – Seni tautosakos užrašymai: Dekretas piršliui nubausti, – Tautosakos darbai, I, 1935, 107–108.
- ŽChr – 1759 Metų „Ziwatas“. (Faksimilinis leidinys). Parengė A. Girdenis ir P. Skirmantas, Vilnius, 1998.

Zofija BABICKIENĖ
Baltistikos ir bendrosios kalbotyros katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto 5
LT-01513 Vilnius
Lietuva
[zofija.babickiene@flf.vu.lt]